

Uusi vaateid distsipliinijaloolle: folkloristika etnoloogia kõrval

Ave Goršič

Indrek Jääts

Etnoloogia ja folkloristika on oma uurimisvaldkondade ja -eesmärkide poolest sarnased teadusharud, mistõttu käsitletakse neid mitmetes teaduslikes traditsioonides ühe distsipliinina. Eestis on mõlemaid aga juba eelmise sajandi algusest saadik tõstetud esile kui eraldiseisvaid rahvusteadusi, seda eriti 1920.–1930. aastail. Seejuures seostati etnograafiat (etnoloogiat) pigem arheoloogiaga, folkloristikat aga filoloogiaga (Jaago 2003: 37–38). Siiski on neil distsipliinidel ka Eesti aladel ühised juured – Eesti Rahva Muuseumi (ERM) asutamine (1909) tõukus ju folklorist (ja etnoloog) Jakob Hurda surmast ning vajadusest luua väärikas hoidla tema elutööna sündinud suuremahulisele rahvaluulekogule (Berg 2002; Järv, Sarv 2014).

Eesti ja võrdleva rahvaluule õppetool asutati eestikeelseks muudetud Tartu Ülikooli juurde juba 1919. aastal. Etnograafia õpetamine suudeti Ilmari Mannineni juhtimisel käivitada alles mitu aastat hiljem. (Jaago 2003: 46) Folkloristika puhul juurdus varakult eestikeelne erialanimetus „rahvaluule“, samas kui ümberkaudsete maade folkloristid eelistasid pigem rahvusvahelist nimetust „folkloristika“. Etnograafia puhul kinnistus Eestis distsipliinimetusena võõrkeelne nimetus, ehkki kasutati ka omakeelset sõna „rahvateadus“. (Jaago 2003: 45–46) 1927. aastal asutati seoses Hurda rahvaluulekogu Eestisse toomisega ERMi autonoomse üksusena Eesti Rahvaluule Arhiiv (ERA), mille esimeseks juhatajaks sai Oskar Loorits.

Eesti folkloristid ja etnograafid-etnoloogid on omavahel ikka koostööd teinud ja osaliselt on neil ka ühised kaastöölised (vt nt Hiimäe 2003: 53–54). Tuntud folkloristidel nagu Oskar Loorits või Mall Hiimäe on oma kindel koht ka Eesti etnoloogia ajaloos, sest oma uurimustes on nad üht- ja teistpuhku „eksinud“ etnoloogide töömaile. Või kas need ongi eksimised? Folkloristika ja etnoloogia vahel on põnevad hallalad, teisisõnu ühisosa.

Arutelu selle üle, kui lähedal või kaugel etnoloogia ja folkloristika teineteisele peaks olema, on toimunud ka Põhjamaades. On leidunud nii neid, kes soovivad erialasid hoida lahus, ennekõike püüdest säilitada folkloristika kui distsipliini iseseisvus, kui ka neid, kes näevad neid pigem ühe tervikuna (vt Anttonen 2024: 193). On selge, et konkurentsitihedas teadusmaailmas on ühtviisi vajalik nii oma eriala selge piiritletus kui ka distsipliinide piirialadel teostatud ühisuurimused. Eesti etnograafide ja folkloristide teadlasteed on loomuldasa põimunud, vahel on kokkupuuted tihedamad, aga loomulikult on neidki aegu, kui teineteisest on rohkem eraldatud.

Oskar Loorits kavandas teadaolevalt juba 1930. aastate lõpul rahvaluulearhiivi iseseisvumist ERMist eraldi sihtasutusena. Valminud oli isegi vastav põhikiri. Loorits oma plaane teostada ei jõudnud, kuid esimesel nõukogude aastal lahutati ERA ühes Arhiivraamatukogu, Eesti Bibliograafia Asutise ning Eesti Kultuuriloolise Arhiiviga ERMist ja liideti vastmoodustatud Eesti Riikliku Kirjandusmuuseumiga (nüüdne Eesti Kirjandusmuuseum), kuhu see kuulub tänini, vaatamata mitmetele vastupidistele katsetele (vt Goršič 2025). Etnograafia ja folkloristika kui teadusharud, mille keskseks uurimisobjektiks oli ikka eesti rahvas ja rahvakultuur, säilitasid ka nõukogude perioodil oma positsiooni rahvusteadustena, eriti alates 1950. aastate lõpust, ning neile jäi märkimisväärne roll eestlaste enesetunnetuses ja rahvusliku identiteedi varjupaigana (vt Saarlo 2017; 2018).

Ehkki nii etnoloogid kui ka folkloristid on järjepanu tegelenud distsipliiniajaloo uurimisega, puudub siiani põhjalikum käsitus Eesti etnoloogia ja folkloristika ajaloost. Seni ehk mahukaim uurimus mõlema akadeemilise distsipliini arengust on artiklite kogumik (Kuutma, Jaago 2005), mis kirjeldab perioodi 1840.–1930. aastail. ERMi aastaraamatu 66. köide pakub uusi võimalusi mõlema eriala ajaloo kõrvutamiseks, põhjalikumaks analüüsiks ja lahtimõtestamiseks.

2025. aastal oma sajandat sünnipäeva tähistava ERMi aastaraamatu roll Eesti etnograafide-etnoloogide uurimistööde avaldamispaigana on vaieldamatult kaalukas. Folkloristidel on teadustööde avaldamiseks olnud omad väljundid, millest mõningaid tasub siinkohal mainida. Juba 1904. aastal algatas Jakob Hurt sarja üldnimetusega „Monumenta Estoniae antiquae“, mille alt ilmuvad tänaseni nt „Vana Kandle“ regilauluseeria, aga ka „Eesti muistendid“ (alates 1959), „Eesti vanasõnad“ (1980–1987), „Eesti mõistatused“ (2001–2013), „Eesti muinasjutud“ (alates 2009), „Eesti loitsud“ (alates 2019), „Eesti kõnekäänud“ (2020–2022) ning viimasena senisest seeriast mõneti erinev „Maailmade vahel“ (alates 2023). 1935. aastast (ning taas 2000. aastast) avaldatakse folkloristikaalaseid uurimusi „Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetuste“ seerias. 1936. aastast kasutati korrespondentide võrgu abistamiseks väljaandesarja „Rahvapärimate selgitaja“ (9 vihikut), mida nõukogude perioodil (aastast 1961) jätkas „Rahvapärimate koguja“ (10 vihikut). Lisaks on 1996. aastast Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonnas eest veetud kahte olulist akadeemilist eelretsenseeritavat erialaajakirja – ingliskeelset Folklore. Electronic Journal of Folklore ning eestikeelset Mäetagused. Eesti Kirjandusmuuseumi osakondade ühisväljundiks oli pikalt aastaraamat „Paar sammukest...“ (alates 1958, viimane number ilmus aastal 2022). Eesti Kirjandusmuuseumi, Eesti Rahva Muuseumi ja Tartu Ülikooli koostöös ilmub eelretsenseeritav JEF. Journal of Ethnology and Folkloristics. Samas on folkloristid ikka ja jälle avaldanud oma artikleid ka ERMi aastaraamatus. Juubeliväljaanne pole selles suhtes erand.

Eesti Rahva Muuseumi aastaraamatu 66. köite teine osa keskendub nõukogudeaegse Eesti folkloristika mõnede aspektidele. Selle kolm artiklit (nagu ka Metslaidi, Jäätsi ja Siirmani kaastööd etnograafiast, mis avaldatud aastaraamatu esimeses osas) võrsusid aprillis 2024 toimunud Eesti humanitaarteaduste 1. aastakonverentsil, paneelis „Kollaboratsioon või vastupanu? Eesti humanitaarteadlased 20. sajandi keskel“ peetud ettekannetest.

Ave Goršič avab oma artiklis Eesti Rahvaluule Arhiivi ajalugu esimestel nõukogude aastakümnetel tuginedes eeskätt

tollastele dokumentidele, peamiselt koosolekute protokollidele, mis tallel Kirjandusmuuseumi arhiivis. Taoliste allikate kriitiline analüüsimine võimaldab jälgida folkloristide kohanemist nõukogude võimu ideoloogiliste nõudmistega ning selgitada mitmete arutelude ja otsuste tausta. Tulemuseks on sügav sissevaade kolme eriilmelisse nõukogude aastakümnesse, mil ERA folkloristid jätkasid nii kogumistöö kui ka arhiivimaterjalide korrastamisega, saades seejuures mitmel korral ajastule iseloomuliku kriitika osaliseks. Peamine kokkupõrkekoht teiste asutustega oli seotud teadustööga, mille orgaanilist seotust arhiivitööga ERA folkloristid järjepidevalt selgitasid ja nõudsid. Artiklis leiavad käsitlemist ka mitmesugused olmelised teemad, millega nõukogude perioodil muuseumis töötades kokku puututi.

Liina Saarlo kirjutab oma artiklis pikkadest ja ägedatest vaidlustest, nn tüüpide sõjast Nõukogude Eesti folkloristikas. Diskussioonid olid seotud regilaulude väljaandmisega Vana Kandle sarjas, millele oli alus pandud juba Hurda ajal, kuid mille esimese sõjajärgse köiteni jõuti alles 1985. aastal. Saarlo uurib, miks Vana Kandle väljaandmine 44 aastaks peatus. Ühelt poolt pörkusid muidugi isiksused, teisalt aga ka tüpologia koostamise erinevad põhimõtted. Lähtuti ideest, et tüpologia peab olema ühetaoline ja ammendav. Filoloogilise koolkonna temaatiline tüpologia, mida esindas jõuliselt Eduard Laugaste, oli selges vastuolus etnoloogilise suuna funktsionaalse tüpologiaaga, mida esindas Herbert Tampere. Vaatamata Vana Kandle ilmumise takerdumisele, mõjus aastakümneid kestev vaidlus folkloristika jaoks siiski ka edasiviival, tõugates arendama nii teadusala terminoloogiat kui ka teooriat.

Tiiu Jaago artikkel võtab vaatluse alla eri ajastute arusaamad nõukogudeaegsest folkloristikast. Ta põimib oma käsitluses erinevatel aegadel ilmunud folkloristlikud ja teadusajaloolised tekstid ning uurib, missugune on olnud ideoloogia roll nende kirjutamisel. Jaago tõstatab küsimuse, kuidas neid käsitlusi lugeda. Ta rõhutab, et omaaegsete tekstide tõlgendamisel ei tohiks otsida otseseid sõnakasutuse ja autori meelsuse vahel. Retoorikat võisid kujundada nii sõnavõtu seos riikliku tellimusega, omaaegne harjumus kui ka autori uurijakogemuse mitmetasandilisus.

Kirjandus

- Anttonen, Pertti 2024. The Elusive Concept of „Tradition Science” in the Nordic Institute of Folklore Under Lauri Honko's Directorship. – *Journal of Ethnology and Folkloristics* 18 (1): 186–231. DOI:10.2478/jef-2024-0012.
- Berg, Diana 2002. Eesti Rahvaluule Arhiivi saamis-lugu. – *Kogumisest uurimiseni. Artikleid Eesti Rahvaluule Arhiivi 75. aastapäevaks*. Toim Mall Hiimäe, Kanni Labi. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 9–28.
- Goršič, Ave 2025. Rahvaluule osakond Eesti Kirjandusmuuseumi arhiivi nõukogude-aegsetes dokumentides 1940.–1960. aastatel. – *Uusi vaateid distsipliiniajaloole. Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat* 66. Koost Indrek Jäät, Marleen Metslaid. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 317–344.
- Hiimäe, Mall 2003. Eesti Rahvaluule Arhiivi rajaleidmised. – *Pärimus ja tõlgendus. Artikleid folkloristika ja etnoloogia teooria, meetodite ning uurimispraktika alalt*. Toim Tiiu Jaago, Ene Kõresaar. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 50–60.
- Jaago, Tiiu 2003. Kas folkloristika ja etnoloogia eraldumine sai alguse emakeelse Ülikooli õppetoolide loomisest? – *Pärimus ja tõlgendus. Artikleid folkloristika ja etnoloogia teooria, meetodite ning uurimispraktika alalt*. Toim Tiiu Jaago, Ene Kõresaar. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 37–49.
- Järv, Risto; Mari Sarv 2014. From Regular Archives to Digital Archives. – *Corpora Ethnographica Online. Strategies to Digitize Ethnographical Collections and Their Presentation on the Internet*. Toim Christoph Schmitt. Waxman Verlag, 49–60.
- Kuutma, Kristin; Tiiu Jaago (toim) 2005. *Studies in Estonian Folkloristics and Ethnology: A Reader and Reflexive History*. Tartu: Tartu University Press.
- Saarlo, Liina 2018. Sovetiseerimine kui eesti rahvusliku folkloristika konservant. – *Keel ja Kirjandus*, 1–2, 136–152.
- Saarlo, Liina 2017. Regilaul tuulte pöörises. Eesti folkloristid poliitiliste muutuste ajajärgul 20. sajandi keskel. – *Methis. Studia humaniora Estonica* 20, 27–54. DOI:10.7592/methis.v16i20.1.